Анна Покровская

ЦАР ОСВОБОДИТЕЛ АЛЕКСАНДЪР II

ЦАРУВАНЕ И РЕФОРМИ

„Не четете само историята, четете биографии, защото те са това, което е животът, но без теорията“.

Бенджамин Дизраели,
писател

Издателство ПАРИТЕТ

Цар Освободител Александър II
Царуване и реформи

Автор Анна Покровская
Превод Г. Тодоров
Редактор Нели Стефанова

Издателство „Паритет“, София
236 стр.

Александър II остава в историята като императора, освободил двадесет милиона крепостни селяни. Но зад образа на реформатора се крие човек със своите съмнения и любовта си към Екатерина Долгорукая, която става негова тайна съпруга. Тази книга за историята на един владетел и човек, който избира между дълга и личното щастие и чиято съдба завършва с трагедия в разгара на големите промени.

Всички права са защитени. Никаква част от тази книга не може да бъде възпроизведена, в каквато и да е форма, без писменото разрешение на притежателя на авторските права.

ISBN 978-619-153-665-8

Съдържание

Пролог 5
Възпитание и образование 8
Запознаване с Европа и брак 26
Наследникът на престола 31
Коронацията на императора 38
Външната политика 44
Освобождението на крепостните селяни при Александър II 55
Положението на селяните след реформата 65
Развитие на промишлеността 70
Реформи в системата на държавното управление 73
Военна реформа 79
Общественият живот след реформите 86
Кавказката война. Залавянето на Шамил 91
Въстанието в Полша 96
Придвижване към Източна и Централна Азия 107
Война с Турция 124
Освобождението на България 131
Появата на княгиня Долгорукова 148

Светлейшите князе Юриевски 162
Брак с Екатерина Долгорукова 166
Първи опит за покушение срещу царя 175
Нови атентати срещу цар Александър II 189
Последният атентат 207
Последната публична екзекуция
в Русия 214
Послеслов 218
Хроника на живота и делата
на император Александър II 221
Легенди за Александър II 228

Пролог

През 1881 година първият пролетен ден се пада в неделя. В Петербург е ясно и студено. По централните улици на града е оживено, пълно с хора, но на Екатерининския канал, само на крачка от Невски проспект, рядко се мяркат случайни минувачи. Там никой не живее, никой не търгува, а и мястото не изглежда особено привлекателно за разходки: от едната страна е решетката на крайбрежната ограда, а от другата – висок зид и мрачни държавни сгради.

Именно тук бомбените атентатори на „Народна Воля“ – Рясаков и Гриневицки – препречват пътя на царя в деня, който влиза в историята като последно покушение срещу руския император Александър II.

Царската карета, обградена от конвой казаци, се появява иззад ъгъла малко след два и половина; след нея идват шейните на полицейския началник. На стръмния завой от улица „Инженерна“ кочияшът едва успява да удържи конете, и те забавят крачка. Каретата още не е успяла да набере скорост, когато първият от нападателите, Николай Рисаков, хвърля под нея малък свитък. Чува се гърмеж от взрив.

Царят, подпомогнат от полицейски служител, излиза от повредената карета невредим.

Близо до него лежи в безсъзнание казак, повален от взрива; едно момче, което е случаен минувач, пищи от болка. Тълпата вече се стича. Александър се приближава до Рясаков, заловен веднага след експлозията, задава му няколко въпроса, след което се връща към каретата. В този миг идва ред на втория атентатор Гриневицки.

Новият взрив е опустошителен: той избухва сред тълпата, която обгражда царя, а ехото му се слива с викове от болка и ужас. Дим, кълба сняг, изхвърчали към небето, и парчета от обгорели дрехи – всичко това за миг скрива от погледа случилото се. Когато димът се разсейва, на паважа сред телата е открит Александър.

Той седи облегнат назад на решетката на канала, подпирайки се с ръце на една пейка. Палтото му е разкъсано от взрива, останали са овъглени, кървави парчета. Диша тежко. Краката му над коленете са разкъсани, месото виси на кървави късове. Зашеметен полицай, едва изправил се на крака, чува тихото „Помощ…“ и се втурва към царя. Александър е обграден от хора; някой му подава кърпа, с която той прикрива лицето си, изкривено от болка. „Студено… студено…“ – прошепва.

Докато го пренасят към шейната, царят остава в съзнание. Когато един от спътниците

предлага да го внесат в най-близката къща, Александър събира сили и заповядва: „В двореца… Там – да умра…“ Това са последните му думи.

Царят все още диша, когато го донасят в Зимния дворец. Лекарите спират кръвотечението, ала увреденото тяло е обречено: крайниците на левия крак липсват, двата пищяла до коленете са раздробени, мускули и сухожилия – превърнати в безформена маса. Около час след експлозиите на Екатерининския канал Александър Николаевич умира.

Възпитание и образование

Николай I и Александра Фьодоровна имат седем деца. Първородният им син, Александър, израства като изтъкнат владетел на Русия – цар Освободител, който слага край на позорното крепостничество. Той се ражда на 17 април 1818 г. в Москва, в Кремъл, и е кръстен в Чудовския манастир. На тринадесет години, малко преди да замине за Москва, Александър записва в дневника си: *„Доста съм щастлив, че ще бъда с родителите си в моята родина."*

На седемгодишна възраст бавачката му отстъпва мястото си на възпитател – лично избран от императора капитан Карл Мердер[1]. Бивш боен офицер, отличен за храброст при Аустерлиц, многократно раняван, след това служил в 1-ви кадетски корпус и в Школата за гвардейци юнкери и подпрапорчици, Мердер има опит и умение да се справя с деца.

Съвременниците описват Карл Мердер като човек с висок морал – добър, интелигентен,

---

[1] Карл Карлович Мердер (1787 – 1834) учи царския син да язди кон, да стреля, разказва му за особеностите на различните родове войски, за стратегията и тактиката, за военната история. По време на бунта на декабристите Мердер довежда наследника от Аничковския дворец под силна охрана в Зимния дворец, за което получава почетната титла флигел-адютант. Умира на 46-годишна възраст. Александър II нарежда да се издигне паметник на Мердер на Детския остров в Александровския парк в Царско село.

уравновесен, със силна воля. В непрекъснато общуване с такъв наставник в продължение на десет години наследникът ежедневно усвоява „всички високи правила на морала и живота“. Още от детството трудната наука за дълга и отговорността се развива постепенно и трайно се отпечатва върху младото сърце.

За духовен възпитател Николай I избира поета Василий Андреевич Жуковски. Добродетелите на Жуковски са добре известни на царското семейство: още между 1817 и 1820 г. той преподава руски език на Александра Фьодоровна, тогава велика княгиня. Само за половин година Жуковски съставя специален „План за преподаване“, разписан за дванадесет години и одобрен лично от Николай I. Целта на образованието и възпитанието е ясно формулирана: „възпитание в добродетел“. Жуковски е убеден, че „Негово Височество не трябва да бъде учен, а просветен“.

Мердер и Жуковски, изпълнени с взаимно уважение и обединени от общата мисия, посвещават силите си с искреност и отдаденост на възпитанието на бъдещия император.

Наследникът на престола получава доста разностранно образование: руски език, история, география, статистика, етнография, логика, философия, математика, физика, мине-

ралогия, геология и други предмети. Още от най-ранно детство изучава и езици – френски, немски, английски и полски.

Василий Жуковски се ражда като незаконен син на тулския земевладелец Иван Афанасиевич Бунин и пленената туркиня Салха, поверена на Бунин от негов приятел – майор К. Мюфел. След покръстването си тя получава името Елизавета Демяновна Турчанинова и първо служи като медицинска сестра на по-малките деца на Бунин, после като домашна помощница.

Когато се появява бъдещият поет, баща му вече има единадесет законни деца. По молба на Бунин момчето е осиновено от обеднелия дворянин Андрей Григориевич Жуковски, който живее в неговия дом в немилост. С този акт детето става дворянин и получава право на военна служба. На шест години е зачислен в Астраханския хусарски полк, откъдето още същата година е освободен в чин ефрейтор.

Осиновяването му става при трагични обстоятелства – в семейството на Бунини за една година умират шест деца. Затова, когато го приемат в семейството, всички възприемат това като знак, че съдбата и Бог връщат доброто за преживяното зло.

След като получава блестящо образование, Жуковски се утвърждава като най-добрия в Русия поет-преводач на Байрон, Гьоте, Шилер, Ла Мот Фуке и други велики европейски поети. Почти по същото време той печели слава и със собствените си стихове – като талантлив лирик и романтик.

Дневникът на престолонаследника, който той води ежедневно от януари 1826 г., разкрива колко сериозно е обучението. Той чете историята на Шотландия на английски, Литва и Ливонския орден – на немски, превежда Карамзин на френски, пише за откриването на Америка от Колумб на английски, преписва стихове на немски. Езиковата практика е ежедневие. Едва осемгодишен, Александър вече се упреква, че „в къщата на госпожа Ливен се срамува да говори немски“ – срамува се, но вече може.

Образованието му включва и занятия за развиване на творческите способности: рисуване, музика, танци, ръкоделие, четене и рецитиране. Успоредно с това се развиват сила и ловкост: гимнастика, фехтовка, плуване и множество спортове. Александър обича лова, още като дете има кучета и коне. Танците харесва по-малко, макар да усвоява всичко, което се очаква от един светски възпитан младеж. В Мос-

ква, на бал с майка си през ноември 1831 г., той дори се оплаква: *„Много се срамувам, че не умея да танцувам валс, не и както татко иска.“*

Освен това престолонаследникът се обучава и в занаяти – стругарство и ключарство. За него са закупени специални машини и идват майстори, които го въвеждат в практическите умения на труда.

Голямо място във възпитанието и в ежедневието на детето заема духовният наставник Павски. Четенето на Евангелието рано сутрин е неизменно правило; престолонаследникът редовно присъства заедно с родителите си на църковните служби, на молебените, участва в ритуалите на основните православни празници, изповядва се и се причастява всяка година.

Не може да се каже, че наследникът обича да чете, но учителите, преподавателите и възпитателите непрекъснато му четат. Още преди да навърши десет години, той сам прочита „Робинзон Крузо“, а на десет, заедно със своите съученици Паткул и Виелгорски, слуша „Илиадата“, „Дон Кихот“ и „Недорасъл“, прочетени от Жуковски – както и произведения на Карамзин.

Момчето расте впечатлително, много чувствително, но и весело, закачливо. В дневника му често проблясват записки като: *„Не бях на себе си от радост“*, *„скачах от радост“*. Той се възторгва

от най-простите неща: завръщането у дома след екскурзия, скакалците в небето, полските цветя, разходките в градината в ранно утро. Целува сестра си Олга „толкова силно, че тя се разплаква". Когато се ражда новото му братче Михаил, радостта е толкова силна, че Александър не може да заспи, обзет от щастливо вълнение.

Веселието е негова постоянна черта. „Една прекрасна веселост, присъща само на него", отбелязва Мердер. Александър дори осъжда в себе си проявите на лошо настроение или скука – макар че такива моменти са редки. Напротив, дневникът му често съдържа простото признание: *„Денят е прекаран весело."*

Все пак Александър често плаче – и то по най-различни поводи: *„плаках, защото не исках да държа перото, както трябва", „измръзнаха ми ръцете – плаках", „скачах на дивана, ударих си носа и плаках", „ядосах се и плаках", „запалих барут, изгорих си ръката, не се сдържах и плаках", „на уроците плаках", „мързелувах и затова плаках", „плаках, защото бях невнимателен"*. Често се среща и просто отбелязаното – *„плача без причина"*.

Наред с тази чувствителност изпъкват сърдечност, любов и дружелюбие към хората, силна привързаност към родителите – „безценните мама и татко", както ги нарича сами-

ят той, – към сестрите и братята, към учителите, съучениците и приятелите си. Някои от тези приятелства остават с него през целия му живот. „Нежното чувство към родителите му е едно от най-хубавите качества на великия княз“ – отбелязва Мердер. И не греши.

Когато Мердер заминава на лечение в чужбина, любящият ученик записва на 12 март 1833 г.: *„Сутринта станах с чувството, че нещо ми липсва – няма го вторият ми баща.“* А когато по-късно пристига новината за смъртта на наставника, родителите дълго време не смеят да кажат на сина си истината.

Кръгозорът на наследника постепенно се разширява, знанията му се натрупват, той съзрява и започва да се замисля над сериозни въпроси. На 24 февруари 1832 г. в дневника си записва: *„Досега не съм проявил особена страст към нито една наука, но ще се постарая тя да се появи у мен към историята, защото виждам колко полезна ще ми бъде тя занапред.“*

Наследникът води своя „историческа тетрадка“. Сред темите, които изучава, се срещат и такива, чието познаване ще му бъде необходимо в бъдещата държавна дейност – например *„История на славянските народи и турците“*, *„Разширяването на Русия“* и други.

Александър II в младежките му години.
Ф. Крюгер